

ПИТАННЯ ЩОДО НАУКОВОГО ОБГРУНТУВАННЯ І ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ « РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ» У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

ISSUES ON THE SCIENTIFIC SUBSTANTIATION AND DEFINITION OF THE CONCEPT OF “IMPLEMENTATION OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF LANGUAGE POLICY IN URRAINE”

Ялова О.В.,

orcid.org/0000-0002-5167-5740

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри ділової української та іноземних мов

Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

Мова є і залишається основою будь-яких суспільних відносин, що визначає їх вектор і життєздатність. Мовна сфера особливо потребує належного конституційно-правового регулювання, особливо в умовах російсько-української війни, яка безпосередньо стосується національної ідентичності та вимагає від держави належного знаходження відповідної реакції і дій у правовому регулюванні функціонування державної мови та мов національних меншин та їх реалізації в контексті конституційно-правових засад мовної політики в Україні.

Важливе значення для з'ясування змісту конституційно-правових засад державної політики мають дослідження таких вчених як К.О. Ващенко, Є. В. Білозоров, В.А. Василенко, І.В. Гладуняк, Ю.В. Ковбасюк, А.М. Колодій, М.В. Костицький, М.І. Козюбра, Н.М. Оніщенко, В.М. Селіванов, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, Ю.С. Шемшученко та ін. У своїх працях науковці зосереджували увагу на проблемах, пов'язаних із вивченням конституційно-правових засад створення та функціонування державної влади у сфері забезпечення прав і свобод людини, побудови демократичної та правової держави. Водночас недостатньо вивченими залишаються конституційно-правові засади державної мовної політики в контексті сучасних процесів державного та правового розвитку країни.

У той же час аналіз засвідчує, що й сьогодні у правовій науці України недостатньо належних за рівнем і обсягом досліджень процесів конституційно-правового регулювання мовної політики та її реалізації, хоча успішне вирішення теоретичних і практичних проблем функціонування і розвитку державної мови та мов національних меншин є невід'ємною складовою реалізації такого важливого конституційного принципу як побудова в Україні суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Мета і основне завдання дослідження полягає в узагальненні конституційно-правових засад функціонування і подальшого розвитку державної мови і мов національних меншин в Україні та обґрунтуванні поняття «конституційно-правові засади мовної політики в Україні» та розкритті змісту цих засад.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше комплексно розглянуто у теоретичному і прикладному аспектах питання конституційно-правових засад мовної політики та їх реалізації в Україні та обґрунтовано і визначено поняття реалізації конституційно-правових засад мовної політики в Україні як втілення державою і суспільством встановлених Конституцією України основоположних правил регулювання мовних відносин, забезпечення ними функціонування і розвитку державної мови і мов національних меншин і цілеспрямованої діяльності усіх суб'єктів реалізації конституційно-правових засад мовної політики.

Відповідно до поставленої мети та завдань дослідження використано філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціально-наукові методи, зокрема: формально-логічний і логіко-семантичний – для формулювання визначення і поглиблення категоріально-понятійного апарату; системно-структурний та функціональний – для дослідження і аналізу процесу реалізації конституційно-правових засад мовної політики; герменевтики права – для з'ясування змісту норм права, які регламентують питання функціонування і розвитку державної мови і мов національних меншин в Україні. У ході дослідження також використано методи аналізу і синтезу, індукції, дедукції та аналогії, порівняння при систематизації емпіричного матеріалу й отриманні власних теоретичних результатів для досягнення поставленої мети.

Ключові слова: конституційно-правові засади, конституційно-правове регулювання, мовна політика, реалізація мовної політики, реалізація конституційно-правових засад мовної політики, державна мова, українська мова.

The article “Questions on the scientific substantiation of the concept of the implementation of the constitutional and legal principles of language policy in Ukraine” provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the constitutional principles of language policy and outlines conceptual approaches to their implementation in the system of constitutional law of Ukraine. The relevance of the study is due to the growing role of the language factor in the conditions of the Russian-Ukrainian war, the need to strengthen national identity and ensure the proper functioning of the state language and languages of national minorities in accordance with the Constitutions of Ukraine.

The purpose of the scientific article is to generalize the constitutional and legal principles of the functioning and development of the state language and languages of national minorities, as well as to scientifically substantiate and formulate the author's definition of the concept of “implementation of the constitutional and legal principles of language policy in Ukraine”. To achieve the set goal, a complex of philosophical and worldview, general scientific and specifically legal meth-

ods was used, in particular formal-logical, logical-semantic, system-structural, functional, hermeneutic, as well as methods of analysis, synthesis, induction and deduction.

The work analyzes scientific approaches to understanding the principles of law, forms of implementation of legal norms and the mechanism of implementation of the norms of the Constitution of Ukraine. Based on the study of doctrinal sources and current legislation, the absence of a systematic definition of the concept of "implementation of constitutional and legal principles of language policy in Ukraine" in national legal science is substantiated. The author proves that the implementation of such principles should be carried out through the normative detailing of constitutional provisions in sectoral legislation and through the purposeful activities of state authorities, local self-government bodies, civil society institutions and communities.

The scientific novelty of the obtained results lies in the formulation of the author's definition of the studied concept as the embodiment by the state and society of the fundamental rules of regulation of language relations established by the Constitution of Ukraine, aimed at ensuring the functioning and development of the state language and languages of national minorities on the basis of legislation and the activities of all subjects of constitutional and legal relations. The obtained results have theoretical and practical significance for the further improvement of language legislation and the development of the constitutional and legal doctrine of Ukraine and can be used in scientific and research work - for further theoretical study of the processes of formation and implementation of language policy on the basis of the principles established by the Constitution of Ukraine; in law enforcement activities - to increase the effectiveness of the implementation of constitutional and legal principles of language policy by central and local executive bodies and local self-government bodies, political parties, other public associations; in the educational process in the disciplines "Constitutional Law of Ukraine", "Ukrainian Language of Professional Direction", improving the legal culture of higher education students, educating them in respect for their native language, law and the law.

Key words: state language, language policy, constitutional and legal principles, constitutional and legal regulation, implementation of language policy, implementation of constitutional and legal concepts of language policy.

Виклад основного матеріалу. Питанням особливостей мовної політики в Україні присвячено значну кількість досліджень. Так, І. Усенко [19] зосереджує увагу на правовому статусі мови у законодавчих проектах; М.Гінзбург та А.Ганжа [1] розглядають поліпшення якості нормативних документів як чинник зміцнення державного статусу української мови; Т.Демченко та І. Філіпчук [3] зосереджуються на правових проблемах функціонування української мови як державної; Ю.Прадід [14] досліджує поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній практиці; О.Доценко [4] та В.Хомрач [21] здійснили загальний огляд мовної політики в Україні. Проте, це далеко не повний перелік останніх досліджень та публікацій, хоча досліджень щодо нинішнього стану мовної політики та її правових засад в умовах воєнного стану вкрай мало, обґрунтованого визначення самого поняття реалізації конституційно-правових засад мовної політики в Україні відсутнє, а ситуація, що склалася, потребує теоретичного осмислення і наукового обґрунтування і узагальнення.

Аналіз наукових праць з теорії юриспруденції свідчить, як стверджує Костицький М.В., що навіть провідні вчені-теоретики приділяють недостатньо уваги принципам, що суть, поняття, ознаки, функції, методологія тощо аналізуються, а принципи – не аналізуються. Натомість у монографіях і підручниках розглядаються принципи права як об'єкт вивчення. У свою чергу саме вивчення, зокрема його принципи, не досліджуються. Право як соціальний феномен має притаманні йому вихідні начала, керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового

регулювання суспільних відносин та характеризуються універсальністю, загальною значущістю, імперативністю [5, 5].

Конституційно-правові засади (принципи), як і принципи права загалом, вважає доктор юридичних наук Колодій А.М., є критерієм оцінки конституційного права і методологічною основою його подальшого удосконалення, тому що саме на засадах принципів оцінюють рівень і ефективність реалізації конституційного права, його пізнають і поліпшують [6, 5].

Здійснений нами аналіз різного роду законодавчих актів, навчальної, науково-довідкової літератури, дає підстави стверджувати про відсутність визначення поняття «реалізація конституційно-правових засад мовної політики в Україні».

Для того, щоб визначити поняття реалізації конституційно-правових засад мовної політики в Україні, треба, на нашу думку, виходити з поняття «реалізація норм права», оскільки засади мовної політики, встановлені Конституцією України, це конкретні її норми.

Реалізація норм права, за твердженням доктора юридичних наук Пархоменко Н.М., являє собою процес втілення приписів правових норм у поведінці суб'єктів та їх практичній діяльності по здійсненню прав і виконанню юридичних обов'язків. Залежно від способів правового регулювання розрізняють такі форми реалізації норм права: використання, виконання, дотримання, застосування. Використання норм права полягає у тому, що учасники правовідносин на свій розсуд розрізняють права, зазначені у нормах. Виконання правових норм вимагає активної поведінки суб'єктів суспільних відносин щодо

здійснення ними покладених на них обов'язків. Дотримання норм права своїм змістом передбачає утримання суб'єктів права від здійснення заборонених правом дій, тобто це пасивна форма поведінки зазначених суб'єктів [13, 246]. Застосування правових норм, з погляду доктора юридичних наук, професора Рабиновича П.М., - це здійснювана компетентними державними органами, уповноваженими на це громадськими об'єднаннями або їх посадовими особами організаційно-правова діяльність, результатом якої є встановлення піднормативних, формально обов'язкових індивідуальних правил поведінки персоніфікованих суб'єктів. Соціальна сутність правозастосувальної діяльності – підтвердження, встановлення (або зміна чи скасування) зв'язків (взаємин, відносин) між тими суб'єктами права, які мають реалізувати юридичну норму [15, 528].

Такі ж форми реалізації права (та їх визначення) розрізняють автори підручника «Теорія держави і права. Академічний курс», виданого 2008 року [17, 451-457].

Стосовно питань реалізації норм Конституції України, то в українській правовій літературі значну увагу їм приділено, зокрема, доктором юридичних наук, професором Козюброю М.І. [7], та доктором юридичних наук, професором Тодикою Ю.М. [18].

Про характер конституції тієї чи іншої країни, у тому числі й України, не можна доходити висновку лише з того, що в ній закріплено, тобто на підставі ознайомлення з текстом. Будь-яка конституція має базуватися також на тому, яким чином її положення (норми) реалізуються в суспільних відносинах. Саме ступінь реалізації положень конституції, тобто введення їх у практику повсякденної діяльності державних органів, громадських організацій і об'єднань, посадових осіб і громадян, є головним показником її реальності. Стосовно цього можна стверджувати, що реалізація Конституції України (як і конституції будь-якої держави) становить спосіб (форму) її фактичного існування, реального буття [2, 334-335].

Реалізація конституційних норм – це втілення приписів Конституції у правомірних діях громадян, юридичних осіб, державних органів, посадових та інших осіб [18, 338]. Механізм реалізації конституційних норм – це сукупність правових та інституційних елементів, за допомогою яких забезпечується на практиці здійснення конституційних приписів [18, 339].

Тодика Ю.М. вважає, що здійснення норм Конституції України відбувається за допомогою

двох елементів механізму їх реалізації: а) через систему, яка включає в себе норми галузевого законодавства, що деталізують Конституцію, процесуальні акти, правовідносини і б) через інституційну систему, тобто цілеспрямовану діяльність органів державної влади щодо дотримання, охорони і реалізації конституційних приписів, створення умов для застосування на практиці норм Конституції України [18, 340].

Це, безумовно, стосується і здійснення норм Конституції України, які регулюють відносини, пов'язані з мовною політикою у державі, а саме частини першої-п'ятої статті 10, статей 11, 12, частини другої статті 24, частини п'ятої статті 53, пункту 4 частини першої статті 92, частини другої статті 103, частини третьої статті 127, частини третьої статті 148 [8].

Зазначені норми є переважно нормами-приписами, для реалізації яких, з одного боку, необхідна їх деталізація через нормативно-правові акти нижчого від Конституції України рівня – закони України, постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, рішення центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування із зазначенням конкретних заходів та строків їх виконання, з другого – організаційне, ідеологічне, методичне, фінансово-матеріальне забезпечення їх належного виконання як органами державної влади, так і політичними партіями, громадськими організаціями, юридичними і фізичними особами.

Таким чином, виходчи з викладеного, ми вважаємо, що поняття реалізації конституційно-правових засад мовної політики в Україні можна визначити як втілення державлю і суспільством встановлених Конституцією України основоположних правил регулювання мовних відносин, забезпечення ними функціонування та розвитку державної мови і мов національних меншин через норми законодавства і цілеспрямовану діяльність всіх суб'єктів конституційно-правових відносин.

Наявність наукового і, особливо, законодавчого визначення понять «мовні політика в Україні», «конституційні засади мовної політики в Україні», «реалізація конституційно-правових засад мовної політики в Україні», їх усвідомленні політиками, державними службовцями, науковцями і всіма громадянами певним чином сприяла би саме практичній реалізації конституційно-правових засад мовної політики в Україні.

Водночас ознайомлення зі змістом виданих в Україні підручників, посібників з навчальної дисципліни «Конституційне право України», за

загальною редакцією Погорілка В.Ф. (1999) [9], Тодики Ю.М. і Журавського В.С. (2002) [10], Шемшученка Ю.С. (2008) [11] або авторами яких є Годованець В.Ф. (2005) [2]; Кравченко В.В. (2006) [12]; Фрицький О.Ф. (2006) [20]; Совгиря О.В., Шукліна Н.Г. (2007) [16]; Шляхтун П.П. (2008) [23]; Чушенко В.І., Заяць І.Я. (2009) [22], засвідчує, що крім згадки про те, що «державною мовою в Україні є українська мова» (ч.І ст.10 Конституції України), про інші засади мовної політики практично не йдеться.

На нашу думку, в умовах тривалого ігнорування питань законодавчого (на основі положень Конституції України) регулювання мовної політики в Україні, загострення мовних питань в українському суспільстві окремими політичними силами, особливо під час проведення виборчих кампаній, реалізація кожної із встановлених Конституцією України засад мовної політики потребує детального роз'яснення, аналізу, вивчення.

У той же час у підручниках і посібниках з конституційного права України навіть не згадуються проблеми, пов'язані з реалізацією Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року №10-рп/99 (справа про застосування української мови), ратифікацією Верховною Радою України Європейської хартії мов або мов меншин (закон України від 15 травня 2003 року), державних програм і комплексних заходів розвитку української (державної) мови та мов меншин, які приймалися Кабінетом Міністрів України.

Питання мовної політики в Україні потребують, на наш погляд, особливої уваги юристів-конституціоналістів. Саме ці правові позиції, оцінки, пропозиції, рекомендації багато у чому мають стати підґрунтям для підготовки і прийняття відповідних законодавчих актів щодо регулювання мовної політики в Україні.

Разом з тим, такі правові позиції оцінки, пропозиції, покликані сприяти формуванню поваги й уваги до державної української мови, мов національних меншин наступних поколінь юристів й інших майбутніх фахівців, які вивчають цю важливу юридичну дисципліну, давати надію на те, що вони в майбутньому успішно вирішуватимуть питання мовної політики в Україні.

Таким чином, проаналізувавши процес реалізації норм права, реалізації конституційних норм, дослідження якого здійснювали українські вчені, наголошуємо на відсутності визначення поняття «реалізація конституційно-правових засад мовної політики в Україні» у конституційному праві України. І пропонуємо поняття «реалізація конституційно-правових засад мовної політики в Україні» визначити як втілення державою і суспільством встановлених Конституцією України основоположних правил регулювання мовних відносин, забезпечення ними функціонування і розвитку державної мови і мов національних меншин на основі норм законодавства і цілеспрямованої діяльності усіх суб'єктів реалізації конституційно-правових засад мовної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гінзбург М., Ганжа А. Поліпшення якості нормативно-правових документів – головний чинник зміцнення державного статусу української мови. Вісник Нац.ун-ту «Львівська політехніка». №503. Львів, 2004. С.20-23.
2. Годованець В.Ф. Конституційне право України. Навч.посіб. Київ: МАУП, 2005. 360с.
3. Демченко Т., Філіпчук І. Українська мова – правові проблеми. Право України. 1996. №7. С.47-50.
4. Доценко О. Мовна політика України: погляд зсередини. URL: [https:// www. resarchgate. net/ publication/345942795_MOVA_POLITIKA_UKRAINI_POGLAD_ZSEREDINI](https://www.researchgate.net/publication/345942795_MOVA_POLITIKA_UKRAINI_POGLAD_ZSEREDINI)
5. Костицький М.В. Теоретичні та методологічні проблеми юридичної психології та педагогіки. Юридична психологія і педагогіка. Наук. журн. Київськ. нац. ун-т внутрішніх справ, 2009. №1. С.3-18.
6. Колодій А.М. Принципи права України. Монографія. Київ. Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
7. Козюбра М.І. Реалізація Конституції України / В кн.Конституційне право України. Підручник за ред. В.Я.Тация, В.Ф.Погорілка, Ю.М.Тодики. Київ, 2000. С.52-62.
8. Конституція України. Офіц.вісн.України, 2010. №72-1. Ст.25-98.
9. Конституційне право України. За ред. В.Ф. Погорілка. Київ. Наук. думка, 1999. 734 с.
10. Конституційне право України. Підручн. для студ. вищ.навч. закладів України за ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. Київ. Вид. Дім «Ін Юре», 2002. 544с.
11. Конституційне право України: акад. курс. Підручник у 2т., Т2. Київ. Юридична думка, 2008. 800с.
12. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навч. посіб., вид.4-е, випр. та доп. Київ. Атіка, 2006. 568с.
13. Пархоменко Н.М. Реалізація норм права. Юридична енциклопедія. Київ, 2003. Т.5, С.246.
14. Прадід Ю.Ф. Поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній практиці. У царині лінгвістики і права. Сімферополь. Ельньо, 2006. С.159-160.
15. Рабинович П.М. Застосування правових норм. Юридична енциклопедія. Київ, 1999. Т.2. С.528.

16. Совгиря О.В. Конституційне право України. Навч. посібн. за ред. О.В.Совгиря, Н.Г.Шукліна. Київ. Юрінком Інтер, 2007. 632с.
17. Теорія держави і права: академічний курс. Підручник за ред. О.В. Зайчука, Н.М.Оніщенко, 2-е вид., перероб. і доп. Київ. Юрінком Інтер, 2006. 688с.
18. Тодика Ю.М. Конституція України: проблеми теорії і практики. Монографія. Харків. Факт, 2000. 608 с.
19. Усенко І.Б. Правовий статус мов у законопроектах ерховної Ради України 2017 року. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: Матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем розвитку та функціонування державної мови. Київ, 30 листопада 2017 року. Ч.1.
20. Фрицький О.Ф. Конституційне право України. Підруч. 3-є вид. перероб. і доп. Київ. Юрінком Інтер, 2006. 512с.
21. Хомрач В. основні напрямки політико-мовної стабілізації в Україні. Наукові записки. Випуск 1(63). URL: https://ipriend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/homrach_osnovni_pdf.
22. Чушенко В.І. Конституційне право України. Підручник В.І.Чушенко, І.Я.Заяць. Вид.2-е, доп. і переробл. Київ. Ін Юре, 2009. 549с.
23. Шляхтун П.П. Конституційне право України. Підручник. Київ. Освіта в Україні, КНТ, 2008. 592с.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 19.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026